

Віталій МАМАЛАГА
(Батурин)

«Після Глухова». Політична ситуація навколо гетьмана Д. Ігнатовича у березні – квітні 1669 р.

Чи не важливішим за саме отримання влади є її утримання, а особливо її укріплення на першому етапі владарювання. Таким періодом у політичній біографії гетьмана Дем'яна Ігнатовича були перші місяці після Глухівської ради 6 (16) березня 1669 р. В Глухові, після обрання на гетьманство сіверськими полками у Новгороді-Сіверському 17 грудня 1668 р. та практично цілком мирного поширення своєї влади на 2/3 території Лівобережжя, Д. Ігнатович отримав остаточне визнання себе в якості лівобережного гетьмана, як із боку еліт і загалу українського суспільства цих територій, так і з боку московського царя як сюзерена. Розглянемо політичні виклики, які мав гетьман на етапі, що безпосередньо слідував за вказаними подіями.

Найважливішою подією щодо вказаного періоду в політиці гетьмана Д. Ігнатовича було перше після Глухівської ради посольство до Москви, очолюване генеральним суддею Іваном Самойловичем. 12 квітня 1669 р. воно прибуло за місцем призначення. В ході перемовин була порушено низку питань. Зокрема, проблеми військової допомоги Лівобережній Гетьманщині, повернення українців утримуваних у московському полоні, захоплених церковних цінностей, артилерії тощо [1, с. 154]. Треба зазначити, що всі ці питання неодноразово порушувалися в ході перемовин під час «Глухівського процесу», деякі, навіть, записані в рішеннях Глухівської ради. Але через те, що вирішення вказаних проблем не перейшло до практичної площини, нагальною була потреба повернутися до їхнього розгляду. Перемовини завершилися достатньо швидко, вже 19 квітня посланці були відпущені з Москви. Цим же днем позначена серія листів царя до старшини південних лівобережних полків (зокрема полтавському, миргородському та лубенському полковникам) із закликами до повернення під царську владу та визнання гетьманства Д. Ігнатовича. Тоді ж «похвальні листи» було направлено старшинам, що перейшли на бік Д. Ігнатовича. Ймовірно, така інформаційна кампанія була ініційована гетьманським урядом [1, с. 154–155].

Традиційно статті, отримані посольством І. Самойловича, мали вигляд звернень-прохань українського уряду до царя і царських відповідей по пунктах (далі – «Статті Самойловича»).

Пункт 1 віддавав обов'язкову данину тодішньому дипломатичному етикету у вигляді «чолобиття біля пресвітлого престолу» та подяк за царську милість і надання формальних символів визнання васальної залежності у вигляді клейнодів. Цікаво, що у царській відповіді бачимо підкреслені згадки про прощення за колишні провини, маючи на увазі, звісно, участь у повстанні 1668 р. та окремо виділено попередження про неприпустимість «шатостей» і схиляння до «всякія прелести», особливо з боку П. Дорошенка [1, с. 156]. Хоча в пункті 1 Глухівських статей указувалося: «впрעדь те ихъ вины воспоминаваны не будутъ» [2, с. 462], – маємо констатувати своєрідне порушення Глухівських статей, через певну злопам'ятність Москви.

У решті пунктів «Статей Самойловича» гетьманським урядом було порушено проблеми більш практичного характеру.

У пункті 2 гетьманський уряд просив за військової небезпеки для Лівобережжя надсилати війська під командуванням Г. Ромодановського [1, с. 157]. Це ж питання майже в ідентичних формулюваннях прописане в Глухівських статтях під пунктом 25 [2, с. 471]. Причому в Глухівських статтях йшла мова про отримання військової допомоги найближчим часом. Ймовірно ситуація потребувала нагадування та повторного прописування даного пункту. Єдина відмінність між наведеними пунктами в тому, що тепер уряд Д. Ігнатовича підкреслював необхідність збільшення військового контингенту. У відповіді царя бачимо ще більш розмите формулювання, ніж у Глухівських статтях, яке зводилося до необхідності з боку гетьмана завчасно повідомляти про військову небезпеку центральний уряд у Москві та московських військових керівників на місцях. Після отримання таких відомостей цар обіцяв надавати військову допомогу.

Очевидно, таке рішення не задовольняло гетьманський уряд. В умовах військово-політичної ситуації, що продовжувала залишатись гострою, останній бажав чітких і конкретних кроків з боку Москви.

Пункт 3 розвивав питання надання Війську Запорозькому «пожалування». Глухівські статті закріпили схему, за якою на «пожалування» мали збиратися кошти з податного населення Гетьманщини. Прямо вказуючи на спустошення в Україні та масову роздачу царським урядом багаторічних пільг українським містам, уряд Д. Ігнатовича звертався з проханням, за нестачі коштів зібраних в Україні, «доплачувати» на потреби Війська Запорозького з московської казни. На таке прохання цар надав лаконічну відмову – діяти виключно в рамках Глухівських статей [1, с. 157–158].

Глухівські статті тільки в загальних рисах торкнулися питання повернення до України полонених. Залишаючи право вибору повертатися чи не повертатися за самими полоненими [2, с. 468]. Пункт 4 «Статей Самойловича» конкретизував це питання. Щодо нього було отримано цілком позитивну відповідь. Згідно з доданим переліком полонених, були звільнені особи, знайдені у московських тюрмах. Щодо засланих у регіони Московського царства, було направлено відповідні царські укази. В результаті були звільнені десятки чоловіків, значна частина разом із сім'ями [1, с. 158–159].

Пункт 5 «Статей Самойловича» стосувався повернення артилерії захопленої московськими військами в Україні. При чому у зверненні українського уряду наголошувалося на тому, що це питання було вирішено на його користь у Глухівських статтях, але досі не набуло реалізації на місцях. Оскільки московські воєводи Україні відмовляли через відсутність прямого наказу з Москви, уряд Д. Ігнатовича вимагав надання такого наказу. Досягти повного позитивного вирішення не вдалося. Цар наказав повернути мідні гармати, які були взяті в українців, але не повертати гармати захоплені у поляків, що мало потенціал до суперечок в майбутньому на ґрунті встановлення долі кожної окремої одиниці. Щодо повернення залізних (чавунних) гармат рішення взагалі було відкладено до часу надіслання з Москви у московські гарнізони в українських містах рівноцінної заміни [1, с. 159]. Треба вказати, що Глухівські статті саме таким чином формулювали долю мідних гармат, доля залізних була окремо не прописана. Тобто здається маємо з боку гетьманського уряду невдалу спробу частково переглянути на свою користь положення Глухівських статей. Але факт гальмування виконан-

ня рішення і в його попередньому вигляді очевидний. Як результат отримано повторну обіцянку довести рішення до московського керівництва на місцях.

Також окремо посольство І. Самойловича знову – як і в Глухові – піднімало питання повернення церковних цінностей. Слід зазначити, що вирішення проблем повернення артилерії та церковних цінностей просувалося дуже важко і тривало після цього ще дуже тривалий час [3, с. 283].

Окрім указаних спірних питань, посольство І. Самойловича мало на меті широке інформування царського уряду щодо ситуації в Україні і особливо щодо дій П. Дорошенка, зокрема подій навколо Корсунської ради у березні 1669 р. та контактів правобережного гетьмана з урядовцями Лівобережної Гетьманщини [1, с. 159]. Загалом, після Глухівської ради уряд Д. Ігнатовича перейшов до практики не тільки систематичного інформування царського уряду про стан справ в Україні, але й до фактично звітування перед ним щодо контактів із Правобережною Україною. Так, наприклад, у середині травня 1669 р. до Москви прибули посланці від Д. Ігнатовича на чолі з Федором Тихоновичем, які доставили до царського уряду листи Петра Дорошенка лівобережному гетьману та чернігівському архієпископу Лазарю Барановичу [1, с. 151]. В подальшому подібні «відсилки» мали місце ледь не щомісяця.

У ході перемовин обговорювалося питання можливого розширення місць базування московських гарнізонів, зокрема, у «верхніх городках» Чернігова й Остра за клопотанням тамтешніх воєвод. Більше того, це питання мало ширше значення як проблема співіснування загалом українського населення з московською військовою присутністю в Україні. Вирішено: розширити територію базування, українським жителям відноситися до московських військових толерантно та загалом «жити дружно»: «жителем большой городъ съ малымъ городомъ рознить и отъ города отгораживать не велеть и ратным людемъ въ городъ входитъ будетъ поволно жъ» [1, с. 160].

У матеріалах посольства згадуються ще якісь питання, з якими зверталися І. Самойлович і компанія до царя, але які не знайшли відбитку у результативному документі [1, с. 160]. Ймовірно, вони традиційно стосувались конкретних приватних інтересів окремих осіб.

Загалом, бачимо, що в ході посольства І. Самойловича порушувалися значною мірою окремі другорядні питання, що потребували нагадування, додаткової уваги чи впровадження у вигляді конкретних дій на місцях. А високий статус посольства очолюваного генеральним суддею І. Самойловичем, який мав у товаришах «кошового» полковника Івашка та чернігівського сотника Василя Борковського – склад керівників посольства традиційний для найвищого рівня з боку Війська Запорозького мав демонструвати швидше важливість моменту та був таким собі візитом задля символічного закріплення рішень Глухівської ради – Глухівських статей, нового базового документа у взаємовідносинах між Гетьманщиною та Москвою. Додамо, що за решту часу правління Д. Ігнатовича до Москви жодного разу більше не буде відправлено посольства з таким високим статусом його керівників.

Загалом в означений період для гетьмана Д. Ігнатовича найважливіше значення мали три політичні напрямки: вже розглянуте продовження вибудови нових взаємовідносин з Москвою, а також відносини з П. Дорошенком та завершення поширення влади Д. Ігнатовича на всю територію Лівобережжя. Дві останні проблеми були тісно

пов'язані, оскільки правобережний гетьман продовжував зберігати великий вплив у регіоні, навіть всупереч усе ще активній позиції Петра Суховія. Головною складністю для Д. Ігнатовича на цьому етапі була очевидність того, що поширення влади на південні полки Лівобережжя вперлося у спротив і не мало більше значного потенціалу до мирного вирішення.

Відразу після Глухівської ради Д. Ігнатович намагався підтримувати контакти з П. Дорошенком, зокрема, від лівобережного гетьмана до Чигирини були відправлені троє значних козаків, які по прибутті були заарештовані правобережним гетьманом [1, с. 139]. Тільки за місяць П. Дорошенко дав відповідь. Маємо достатньо напружену з погано прихованим роздратуванням відповідь П. Дорошенка від 18 квітня 1669 р., в якій останній просить детально поінформувати його про положення договору укладеного Д. Ігнатовичем із царем. На жаль, не можемо оперувати листом Д. Ігнатовича, на який відповідає П. Дорошенко, але, судячи з відповіді в ньому, щойно обраний лівобережний гетьман обіцяв своєму правобережному «колезі» різноманітні царські милості та порушував питання полонених московських воєвод, турбуючись, аби П. Дорошенко не віддав їх татарам. Судячи з контексту, Д. Ігнатович пояснював укладення свого договору з Москвою не наданням допомоги саме з боку П. Дорошенка: «что не дал есмь во время potrzeby послылку». На що той у відповіді натякає на те, що причини Д. Ігнатовичу відомі та наголошує на своїй невинуватості. П. Дорошенко навіть прямо та достатньо різко висловлює сумнів дружньому ставленні до себе з боку лівобережного гетьмана [1, с. 152].

Очевидно, що на Правобережжі не визнали обрання Д. Ігнатовича лівобережним гетьманом і сприйняли укладення Глухівських статей із великим роздратуванням. Лукаш Бускевич, генеральний писар в уряді П. Дорошенка в своєму листі до Д. Ігнатовича від 18 квітня називає його гетьманом сіверським. Хоча зазначимо, що сам П. Дорошенко від такого формулювання утримався. В листі Л. Бускевич висловлює розуміння стурбованості Д. Ігнатовича та його оточення контактами П. Дорошенка з турецьким султаном (сам Л. Бускевич нещодавно повернувся з посольства до Стамбула). Але виділяє в якості основної причини контактів з Портою необхідність стримування Криму в його політиці щодо України. Другою причиною контактів, ув'язаною з першою, називається деструктивна політика щодо України з боку християнських монархів (московського царя та польського короля), які своїми діями послаблюють обороноздатність України від татар: «когда и христианские монархи не ласкавы, что своими крепостями насъ утверждаючи и на поле и на море намъ, людемъ къ войне способнымъ, распространитися не дають, а будто темъ себе что способствуютъ, наипаче вредятъ». Видається, що ця причина мала ще більш широке розуміння як утиск із боку християнських монархів – на відміну від потенційно нового союзера, турецького султана – вольностей українського військового стану. Також, за словами Л. Бускевича, у відносинах із Туреччиною виключається можливість беззаперечного визнання влади султана. Крім цього, особливо виділена проблема можливого повернення Києва полякам. У листі є прохання до Д. Ігнатовича чітко висловити свою позицію з останнього питання [1, с. 153].

Ймовірно, не публічно відносини між Д. Ігнатовичем і П. Дорошенком на цьому етапі були ще гострішими, ніж це видається за розгляду їхнього листування. Московська адміністрація (київський воєвода Петро Шереметьєв) в Україні навіть вважала реальною загрозою плани П. Дорошенка щодо фізичного знищення чи викрадення Д. Ігнатовича.

З цього питання цікаві свідчення московського офіцера, що звільнився 25 березня 1669 р. з полону в П. Дорошенка на Правобережжі. Щоправда, поручик Тимофій Кромін дав негативну відповідь: «за Днепр Дорошенко для изымания Демьяна Многогрешного и переяславского полковника Дмитрашку Раича никаких людей не посылал» [1, с. 137]. Але інший подібний інформатор, прапорщик Осип Соболев повідомляв протилежне, вказуючи, навіть, імена виконавців, які мали організувати викрадення Д. Ігнатовича та Д. Райчі. Мали місце й звернення до лівобережних козаків і старшини з вимогами видачі Д. Ігнатовича П. Дорошенкові [1, с. 139]. На жаль, доступні джерела не дають змоги встановити, що думав з цього приводу сам лівобережний гетьман і його оточення.

Укладення Глухівських статей Д. Ігнатовичем остаточно руйнувало далекоглядні плани П. Дорошенка з приводу докорінного політичного розвороту Війська Запорозького у максимально можливих його територіальних межах. Практично одночасно з Глухівською радою на Правобережжі відбулася 10–12 березня 1669 р. рада в Корсуні, на якій було ратифіковано договір П. Дорошенка з османським султаном. 11 березня 1669 р. відбулося проголошення підданства Війська Запорозького султану на зразок залежності дунайських князівств [4, с. 91].

Відразу після Корсунської ради в суспільних колах мало місце широке побутування відомостей щодо планів П. Дорошенка, дочекавшись у найближчий час підходу турецьких військових сил, розгорнути за допомогою них військових дій проти Д. Ігнатовича на Лівобережжі [1, с. 138]. При чому були відомості, що ще до підходу турецьких сил найближчим часом П. Дорошенко планує відправити на Лівобережжя невеликі контингенти серденят [1, с. 139]. Тобто маємо констатувати достатньо серйозну готовність П. Дорошенка за допомогою сили повернути під свій контроль Північне Лівобережжя, і – відповідно – велику загрозу з цього боку для політичних позицій Д. Ігнатовича.

Але навіть в умовах реальної загрози та відвертої ворожості з боку П. Дорошенка і в цілому військової слабкості Д. Ігнатовича на цей момент, можна оцінювати його політичні перспективи на Лівобережжі, як цілком оптимістичні, насамперед на фоні визнання П. Дорошенком васальної залежності від Стамбула – за збереження в українському суспільстві традиційно переважно ворожого ставлення до мусульманського світу. Як слушно роблять висновок В. Смолій і В. Степанков, уже в результаті підписання Глухівських статей Д. Ігнатович і Москва виграли у П. Дорошенка політичний вплив на лівобережне козацтво через надання реальної альтернативи поверненню польського панування, без залучення нехристиянської допомоги, майже на умовах часів Б. Хмельницького, що вже почали на рівні емоцій асоціюватися як «золотий вік». [5, с. 193–194].

Маючи на першому плані в цей період умовно зовнішні виклики, гетьман Д. Ігнатович приділяв, звісно, увагу й внутрішнім справам. Так, у перші місяці після Глухівської ради гетьманський уряд займався імплементацією її рішень, що позначилося на соціально-економічному житті Гетьманщини через надання містам універсалів про звільнення їх від податків [2, с. 495–496].

Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т.8. СПб., 1875. 420 с.
2. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). К.; Львів: НТШ, 2004. 1120 с.

3. *Костомаров Н.И.* Исторические монографии и исследования. Кн. 6. Т. 15: Руина 1663–1687 гг. СПб., 1882. 695 с.
4. *Чухліб Т.* Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 327 с.
5. *Смолій В.А. Степанков В.С.* Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання. К.: Темпора, 2011. 632 с.

Мамалага В. «Після Глухова». Політична ситуація навколо гетьмана Д. Ігнатовича у березні-квітні 1669 р.

У статті розглядаються найважливіші епізоди політичної діяльності гетьмана Д. Ігнатовича упродовж перших двох місяців після підписання Глухівських статей 6 березня 1669 р. Визначені найнагальніші проблеми, що стояли перед гетьманським урядом у цей період, головні напрямки діяльності гетьмана, окреслена загальна політична ситуація навколо його особи та здійснені ним кроки.

Ключові слова: Д. Ігнатович, Лівобережна Гетьманщина, П. Дорошенко, Глухівські статті, політична боротьба, дипломатія, 1669 р.

Mamalaha V. «After Hlukhiv». The political situation around the hetman D. Ihnatovych in March – April 1669

The article discusses the most important episodes of the political activity of the hetman D. Ihnatovych during the first two months after the signing of the Hlukhiv Articles on March 6, 1669. The most acute problems that the hetman government faced during this period were identified, the main directions of the hetman's activity, the general political situation around his persons and the steps taken by him.

Key words: D. Ihnatovych, Left-Bank Hetmanism, P. Doroshenko, Hlukhiv Articles, political struggle, diplomacy, 1669.

[надійшло до редакції: 24.09.2020 р.]

УДК 323.3:94(477.51) «1767»

Каріна СОЛДАТОВА
(Батурін)

Структура родин сільських мешканців Батуринської сотні Ніжинського полку в другій половині XVIII ст. (на прикладі с. Обмачів)

У різні історичні епохи важливу роль відігравала сім'я як невід'ємна частина розвитку суспільства. У сучасному розумінні вона складається з людей, пов'язаних між собою родинними зв'язками. В XVIII ст. «сім'я», «домогосподарство», «домова спільнота», «двір» вважалися поняттями тотожними. За дослідженнями британського вченого Пітера Ласлетта, під терміном сім'я можна розуміти спільне проживання людей, родинність та спільну життєдіяльність. Будь-яка людина, що проживала окремо, утворювала самостійну домову спільноту, до якої належали й наймити [1].

На сучасному етапі розвитку історичної науки недостатньо вивчено структура родин мешканців Батуринської сотні Ніжинського полку в XVIII ст. Окремі аспекти даної проблематики у своїх працях розглядали: Олександр Лазаревський [2], Ігор Ситий [3], Сергій Павленко [4], Юрій Мицик та Інна Тарасенко [5], Ірина Кривошея [6], Наталія Саєнко [7] та Марина Хармак [8]. У даній статті проведемо аналіз середнього